

Україна очима іноземців

Екельчик Сергей. История Украины: становление современной нации. – К.: К.И.С., 2010. – 400с.

У циклі розповідей «Україна очима іноземців» сьогодні мова йтиме про ще одну книжку канадського історика Сергія Єкельчика, оригінал якої англійською мовою побачив світ ще в 2007 році у видавництві Оксфордського університету, а згодом працю було перекладено японською, литовською та польською мовами. На цьогорічному Львівському книжковому форумі відбулася презентація російського перекладу дослідження під назвою «История Украины: становление современной нации». Автор у передмові так пояснює причини перекладу книги на російську: «Якщо Україна і Росія залишаються єдиним книжковим ринком, на якому домінують російські книги, то чому не відповісти на лавину популярного читива з Москви російськомовним нарисом історії України, виданим у Києві?» Хочемо відзначити, що такий підхід до ситуації є абсолютно виправданим і якщо хоча б кілька сотень російських читачів ознайомляться з книгою С. Єкельчика про Україну, не кажучи вже про російськомовних читачів, задум автора та видавництва буде цілком логічним, корисним і безперечно цікавим.

А тепер про саму книгу, котра складається з одинадцяти розділів, в яких автор, посилаючись на прийняті в західній історичній науці концепції, пропонує власний погляд на формування сучасної української нації. Зауважимо, що серед багатьох концепцій нації, є два основні підходи – «нація етнічна» та «нація політична». С. Єкельчик припускає, що українське поняття «нації», як «етнічної спільноти людей, об'єднаних походженням, мовою і культурою, яка не обов'язково, має власну державу», не зовсім співпадає з англійським словом: «нація», яке зазвичай вживається як синонім поняття «держави». Він вважає, що історія України ХХ століття – це насамперед історія концептуального переходу від етнічної нації до політичної. Інтеграція України в міжнародну економіку, поширення глобальної масової культури, все це буде підривати ідею національної держави в такому вигляді, як її уявляли кілька поколінь українських патріотів. Сучасна українська національна ідентичність

була сформована тими державними структурами, політичними процесами, які відбувалися у Східній Європі протягом останніх трста років.

В книзі наголошується, що більшість істориків трактують історію України насамперед як історію етнічних українців. Виходячи з цього формувалися уявлення про історію держави, характер соціальної боротьби, культурні процеси. Дослідник дещо скептично відноситься до проблем етногенезу українців, тягlosti українського історичного процесу, акцентуючи водночас, що «Україна завжди була багатонаціональною державою». Але, при цьому, більшість тексту книги присвячена саме українському національному рухові. Розповідаючи про українське національне відродження, С. Єкельчик аналізує три основні його етапи – науковий, культурний та політичний, розпочинаючи перший з кінця XVIII ст. Стосовно національного відродження на східноукраїнських землях, які перебували в складі Російської імперії, автор цей процес означає формулою – «З малоросів в українці», а щодо західних українців, які були у складі Австрійської монархії – «З русинів в українці». Цей шлях до українства тривав з кінця XVIII до початку XX ст.

До-речі, С. Єкельчик, як і більшість незаангажованих істориків, абсолютно правомірним вважає вживання терміну «Україна» починаючи з кінця XVI ст. Козацтво він називає новими захисниками соціальних, політичних і релігійних прав України, а події середини XVII ст., котрі розпочалися як козацьке повстання проти польського панування, що згодом переросло в селянську війну православних проти католиків, уніатів і юдеїв. Зазначивши, що українці наприкінці XIX – на початку XX ст. належали до т.зв. «недомінантних етнічних груп», дослідник наголошує, що українські активісти вже з кінця XIX ст. проголосили ідею незалежності України, яка незабаром завоювала загальне визнання як кінцева мета українського національного руху. Окремий розділ книги С. Єкельчик приурочений «Українській революції» 1917-1920 рр. В ньому наголошується, що «Українська революція стала кульмінацією руху за національні права українців, і в той же час вона була лише ланкою в ланцюжку масштабних політичних катаклізмів, що струснули Східну Європу після Першої світової війни».

Таке трактування історії України С. Єкельчика вигідно і суттєво відрізняється від неоднозначних оцінок відомого тележурналіста Данила Яневського, які він зробив у своїй суперечливій праці «Загублена історія втраченої держави» (Харків: Фоліо, 2009). Та це тема окремої розповіді, оскільки цього року вийшло ще три книжки Д. Яневського: «Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського», «Проект «Україна» або Спроба Павла Скоропадського» та «Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри» (Харків: Фоліо, 2010).

Але, повернемося до праці Сергія Єкельчика. У розділі про радянську Україну він зауважує, що з самого початку українським більшовикам найважче було добитися підтримки місцевого населення. На території всієї України КП(б)У сприймалася як чужорідна структура. В книзі наводяться цікаві факти: у 1922 р. з 56000 українських більшовиків 48% служили в Червоній армії, з них лише 14% були етнічними українцями. Серед членів КП(б)У 23% були українцями, але тільки 11% володіли українською мовою.

Розділ «Сталінізм: голод і терор» не вносить якихось нових принципових установок та фактів, але тим не менше, С. Єкельчик чітко зазначає: «Колективізація і голод 1932-1933 років знищили українське селянство як соціальну силу, здатну чинити опір владі. Терор знищив місцеву політичну еліту. Постійні чистки української інтелігенції..., підривали національну культуру і насаджували сталінські культурні цінності у відповідності з якими головну роль в СРСР почала відігравати російська культура».

Говорячи про опір селян, автор зазначає, що тільки за період з 20 лютого по 2 квітня 1930 р. в українських селах було зафіксовано 1716 антирадянські виступи. А за перших три місяці 1930 р., внаслідок селянських заворушень, 46 радянських чиновників було вбито, 84 поранено, а 763 зазнали нападу. Більш детально про рух опору в радянській Україні можна прочитати у дослідженні: «Полянський О. Український рух опору в 1921-1939 рр. / Олег Полянський. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 64 с.».

«Репресії, – зазначає С. Єкельчик, – створили нову радянську еліту «випуску 38-го року» – цинічне покоління чиновників-пристосуванців, які

своїм становищем були зобов'язані не революції і не становленню нації, а виключно кремлівському начальству.

Щодо західноукраїнських земель, на яких окупаційні польський та румунський режими проводили жорстку асиміляційну політику, в книзі акцентується увага, що в «Галицьких українців була сильно розвинута національна самосвідомість» і незадоволення українського населення національною дискримінацією й асиміляційною політикою польських і румунських властей привело до зростання правого українського радикалізму. Тут активно поширюється націоналістична ідеологія (Детальніше див.: Український націоналізм. Антологія. Т. 1. – К., 2010. – 384 с.), виникає Організація Українських Націоналістів, члени якої сповідують максимум – «Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї». А Закарпаття, де наприкінці 30-х років була проголошена незалежна Українська Держава, то, як зазначає С. Єкельчик «цей крихітний регіон став ареною першого збройного європейського конфлікту після закінчення Першої світової війни», тобто для українців Друга світова війна розпочалася не у вересні, а у березні 1939 р., коли хортистська Угорщина, за згодою гітлерівської Німеччини та сталінського СРСР, напала на Карпатську Україну.

В розділі про Другу світову війну, крім традиційних загальноприйнятих положень, С. Єкельчик наголошує на деяких концептуальних проблемах, на які не звертають увагу інші дослідники. Так, він зазначає, що з включенням у 1939-1940 рр. Галичини, Волині та Буковини до складу СРСР, сталінським ідеологам довелося переглянути суть самого поняття «Україна». Адже сталінський режим змушений був «проковтнути мільйони західних українців, з їх високим рівнем національної самосвідомості, а для цього в Радянській Україні потрібно було сформувати таку національну ідентичність, яка зачіпала б національні почуття людей і таким чином об'єднувала українські Схід і Захід, а одночасно з цим потрібно було виховати в об'єднаній нації соціалістичну свідомість, щоб втримати в складі Радянського Союзу. ...Наприкінці війни націоналісти Західної України перетворились в незалежну військову й пропагандистську силу, з якою доводилось рахуватися. З кінця 1943 р. радянська влада намагалась

встановити контроль над західними областями і забезпечити їх ідеологічну благонадійність. Боротьба за це стала лейтмотивом майже всієї післявоєнної української історії».

Остання фраза С. Єкельчика перегукується з аналогічними висновками Я. Грицака, який підкреслює: «За весь час панування советської влади, існування хоча й формальної української держави в складі відновленої імперії, становили поважну проблему для Москви. Витрачаючи неймовірні зусилля, щоби побороти автономістичні й самостійницькі поривання української політичної еліти, вона підривала свої внутрішні сили» (Див.: *Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї.* / Ярослав Грицак. – К., 2004. – С. 75).

Повертаючись до праці С. Єкельчика, варто звернути увагу на його трактування суті т.зв. радянської української державності. Ідеї національного будівництва, пише він, перетворились в пусту формальність, в той час як сталінська дійсність з її плановою соціалістичною економікою, пильним контролем партії за суспільним життям і постійними нападками на українську культуру була зовсім іншою. В книзі наголошується на ще одній особливості повоєнної УРСР – в результаті Другої світової війни, Голокосту й примусового обміну населенням з Польщею, етнічний склад населення республіки став більш однорідним. Україна багато в чому втратила свою багатонаціональну спадщину, а внаслідок напливу російського населення, а також асиміляційного тиску, тут почала домінувати російська культура. Ще одне цікаве зауваження автора стосується двох моделей української радянської ідентичності – Петро Шелест захищав економічні інтереси республіки та її культуру, а Володимир Щербицький проводив загальносоюзний курс на централізацію та асиміляцію, але все ж «інституційна матриця Української РСР забезпечувала відтворення української національної ідентичності».

Останній розділ книги Сергія Єкельчика «Незалежна Україна» теж наголошує на деяких принципових питаннях. Зокрема автор підкреслює, що «батьками-засновниками» незалежної української держави стали ті ж функціонери і «червоні директори», які до цього десятиліттями будували соціалізм. Внаслідок, при владі в незалежній Україні залишився радянський

правлячий клас, який очистився від найбільш одіозних фігур, що не зуміли швидко перефарбуватися. Тому курс розвитку України визначали вчорашні партійні бюрократи, висловлювання одного з яких стало своєрідним афоризмом – «маємо те, що маємо». Мова йде, звісно, про Л. Кравчука, президентство якого можна назвати «часом втрачених можливостей», президентство ж Л. Кучми – «часом становлення і розквіту кланово-олігархічного капіталізму». Перебування при владі В. Ющенка та Ю. Тимошенко – «періодом розвіяних ілюзій», а правління В. Януковича – «добою нахрапистого авторитарного азіопства».

Останні рядки книги С. Єкельчика про те, що «громадяни України поступово починають відчувати себе частиною єдиної української політичної нації» повинні б дати зневіреному й розчарованому українському громадянству якусь надію та перспективу. Але, навіть, вчорашні місцеві вибори засвідчують, що людські надії часто бувають марними. Дедалі більше найзапекліших оптимістів стають песимістами, тобто добре обізнаними оптимістами.

Олег Полянський,
канд. істор. наук, доцент, завідувач
кафедри гуманітарних дисциплін ЛДУФК